

Леонід Зашкільняк (Львів)

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО

У ВІССВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ (1944-1989 рр.)

Немає потреби широко обґрунтовувати значення історичних знань для формування образу як власного, так і інших народів. Історична свідомість посідає вагоме місце у суспільній свідомості кожного народу. Вважаємо доцільним підкреслити значиму роль об'єктивних наукових знань про інший народ у власного народу. Такі знання покликані створювати реальний образ іншого народу, образ, позбавлений політичних або ідеологічних упереджень і нашарувань. Зрозуміло, що так чи інакше національна історіографія створює цей образ, виходячи із загального методологічного стану історичної науки, а також з уваги на роль і місце іншого народу у історичній долі власного. При цьому вкрай важливо підходити до зрозуміння іншого народу передусім з врахуванням прагнень і стремлінь цього народу, а не тільки власного.

Для поляків і українців, долі яких протягом тривалого історичного часу були тісно переплетені, взаємний інтерес має особливе значення. А серед гострих проблем минулого проблема козацтва, польсько-козацьких війн XVII ст. має надзвичайно притягальне значення. У долях польської і української історіографії ця проблема відіграла винятково драматичну роль, більше поділяючи, ніж об'єднуючи сусідні народи. Тільки у ХХ ст. у польській історичній думці почав формуватись більш об'єктивний, позбавлений емоцій і упереджень образ козацтва і його ролі у національному відродженні українського народу. Це не викликає подиву, оскільки власне у нинішньому столітті український народ виступив на історичній арені як державотворча нація. Глибокий перелом у польській історіографії стосовно історії України стався саме після другої світової війни. Тому доцільно спробувати проаналізувати обставини, які вплинули на зміни у польській історичній думці. Такий погляд корисний також з точки зору розширення кругозору української національної історіографії. Слід зазначити, що спроби піддати аналізові доробок польської історичної науки в галузі української історії і українсько-польських взаємин робились після другої світової війни такими відомими польськими вченими як Т.Лер-Славинський, Г.Батовський, Г.Ловмяньський, Л.Базильов та інші. У

останні роки з'явились оглядові статті польських і українських дослідників — В.А.Серчика, Г.Ф.Белякова, Л.О.Зашкільняка.¹

Розвиток історичної думки відбувається не у вакуумі. Незаперечний вплив на неї чинять не тільки методологічні здобутки, але й суспільно-політичні умови. Вплив останніх особливо помітно позначився на польській історичній науці після другої світової війни, коли до влади у країні прийшли комуністи і було встановлено тоталітарний режим з усіма атрибутами ідеологічного і політичного диктату. Проте, не можна сказати, що польська історична наука була перетворена у суцільне поле спотвореної марксистсько-ленінської методології. Розвиток історіографії, як ми відзначали у іншому місці, мав серйозні наукові здобутки, хоча й прикрі втрати теж.² Загалом польська історична думка зуміла зберегти і розвинути кращі традиції попередніх поколінь дослідників. Атмосфера у середовищі науковців відзначалась більшою свободою творчого пошуку, меншими заідеологізованістю і цензурними обмеженнями, ніж це мало місце у СРСР і Українській РСР. На наш погляд у історіографії ПНР можна виокремити п'ять головних етапів, підставою яких були суспільно-політичні умови розвитку країни. За ними доцільно розглянути добробок польської історіографії з проблем української козаччини.

Але перед тим слід кинути оком на міжвоєнну польську історичну науку. У незалежній Польщі спостерігалась загальна тенденція зменшення впливів політичних і ідеологічних чинників, які були дуже відчутними на початку ХХ ст., коли більшість відомих польських істориків під впливом неоромантичних віянь і боротьби за незалежність віддавали перевагу пропагандистсько-виховним функціям історичних знань. Це не могло не знижувати науково-об'єктивного рівня історичних праць.³ Крайнощі неоромантизму змусили вже у 1917 р. схаменутись багатьох солідних

¹ Серчик В.А. Україна і українські землі в дослідженнях польської історичної науки // Віднова: політика, суспільство, культура. Мюнхен. 1986, т. 4; Беляков Г.Ф., Белякова О.Г. Польська історична література про українське козацтво // Український історичний журнал. 1991, № 5; Зашкільняк Л.О. Україна і українсько-польські відносини у післявоєнній польській історіографії (1945-1990 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. К., 1993, вип. 4.

² Див.докл.: Зашкільняк Л.О. Польська історіографія після II світової війни: проблеми національної історії (40-60-ті роки). К., 1992.

³ Про це говорилось у — Зашкільняк Л. Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. (До питання про соціальну функцію історії) // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1993. Вип. 45.

польських вчених. А після відновлення незалежності Польщі ці вчені вже рішуче виступили проти крайнього “оптимізму” і безkritичності у оцінці національної історії. С.Закшевський у 1918 р. у праці “Ідеологія устрою”, гнівно засуджуючи неоромантиків (до яких і сам у свій час належав!), писав: “Віра у життєвість нації, у її велику роль у минулому і майбутньому не виключає почуття власної відповідальності, а швидше повинна його пробуджувати...”⁴ Щоправда залишки неоромантизму у польській історіографії притримались майже увесь міжвоєнний період і чинили вплив на свідомість дослідників. Так, навіть такий врівноважений і поважний історик як Фр.Буяк у спеціальному томі “Квартальника хісторичного” за 1937 р., присвяченого 50-річчю утворення Польського Історичного Товариства, поряд із закликами до професійного і глибоко наукового осмислення подій минулого писав, що “національна історіографія співпереживає з нацією її успіхи і невдачі... не засуджує її експансії, але звичайно її виправдовує і стає на захист своєї нації проти інтересів інших націй”.⁵

Напевно неоромантичними впливами можна пояснити велику увагу міжвоєнної польської історіографії до т.зв. “ягеллонської ідеї”, яку трактували як ідею “великої Польської державності” з включенням земель України і Литви (О.Халецький, Л.Колянковський, В.Каменецький та ін.).⁶ Ідеалізація “ягеллонської Польщі” вже тоді зустрічала гострий спротив інших істориків. Так, З.Войцеховський у тому ж ювілейному збірникові “Квартальника хісторичного” писав, що політика експансії на Схід, нав’язана усій Польщі, склала реальну загрозу для існування самої держави.⁷

Увага до історії українських земель була властива усій польській історіографії XIX ст. При цьому козацтво XVI-XVII ст. не зв’язувалося з історією українського народу, а трактувалось як окрема і особлива понаднаціональна верства, яка сформувалась на польсько-татарсько-турецькому пограниччі і несла небезпеку європейській цивілізації своєю агресивністю і анархією. Приблизно так писали про козацтво А.Прохазка, Л.Кубаля, Т.Корзон, Ф.Равіта-Гавронський та інші історики кінця XIX ст. На початку нинішнього віку увага до України зросла ще більше. Причиною цього, як влучно підмітив В.Конопчинський, стали праці М.Гру-

⁴ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. Lwów, 1936, t. I, s. 187.

⁵ Kwartalnik Historyczny. 1937, t. 51, z. 1-2, s. 111 .

⁶ Ibidem, s. 486-510.

⁷ Ibidem, s. 472-485.

шевського, котрі змусили багатьох відомих істориків закинути традиційну тематику і переключитися на дослідження польсько-українських проблем.⁸

Польсько-український конфлікт 1917-1820 рр. і його відомі наслідки значною мірою заважили на дальшому розвиткові польської історіографії. Політичні впливи і тиски особливо відбились на шкільних підручниках міжвоєнного періоду. Не торкаючись докладного висвітлення питань генези українського народу, більшість польських авторів пов'язували формування українців з безпосереднім впливом козацтва. Такий підхід суперечив уже відомій концепції М.Грушевського і залишав відкритим питання про етнічну приналежність русинів. Козацтво трактувалось як своєрідний конгломерат різних етнічних елементів, який складався у особливих умовах польсько-татарського пограниччя. При цьому залишались без відповіді два суттєвих питання: чому козацтво сприйняло і розвинуло культуру і традиції руського населення цього пограниччя; чому ідея давньоруської державності мала таке значне поширення не стільки серед козацтва, скільки серед руської шляхти і селянства. У зв'язку із відповіддями на ці питання автори підручників, як і дослідники головну увагу звертали на соціальний чинник і всіляко уникали розгляду національно-релігійних аспектів козацьких рухів XVI-XVII ст. Козацькі повстання прагнули інтерпретувати так, щоб довести право Польщі на Україну і підкреслити цивілізаційно-культурну місію серед українців.⁹

Можливо найбільш поміркований, хоча й не позбавлений упереджень образ козацтва подав відомий історик В.Томкевич у праці “Козаччина українна”, яка з'явилася друком перед самим початком другої світової війни і призначалася для шкільних бібліотек.¹⁰ Уже сама назва цієї праці підкреслювала чисто регіональний характер явища козацтва. Серед причин утворення козацької верстви історик виділив нездатність Польської держави забезпечити нормальний культурно-економічний розвиток українських земель, а також колонізаційну політику польського уряду у цих землях, котра здійснювалася на засадах великого магнатського землеволодіння. Поміркована критика правлячих кіл, вміщена у праці, в

⁸ Ibidem, s. 296-297.

⁹ Stępnik A. Początki nowożytnego narodu ukraińskiego w polskich podręcznikach historii lat 1918-1939 // Spotkania polsko-ukraińskie. Lublin, 1992, s. 71-78.

¹⁰ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. Lwów, 1939, s. 83-85.

кінцевому рахунку зводила цілі козацьких рухів XVI-XVII ст. до боротьби за класове і територіальне виокремлення. Ідея державності, на думку дослідника, була не тільки не притаманна козацтву, але й суперечила ідеалам хаосу і анархії, які виростали з сприйняттям козацтвом “психіки кочовників”. Така психіка не здатна до творчої праці, стає запереченням суспільного порядку. Накреслений образ козацтва був просякнутий ідеологічними емоціями і вперто впроваджував думку про козацтво, як антидержавний соціальний елемент, який мав мало спільногого з національними прагненнями українського народу. Фактично, на погляд автора, козацтво занепастило ідею власної держави.

Таким чином, до початку другої світової війни у польській історичній думці поширилась схема українського козацтва, яка вбачала у ньому особливу соціальну верству, що хоча й сприяла зростанню самосвідомості українського населення, однак, внаслідок специфіки сприйняття “кочовничої” ментальності протистояла ідеї української державності.

У роки другої світової війни у Радянському Союзі польські комуністи і соціалісти розпочали далекосяжну підготовку до опанування влади у визволеній країні. Ідеологічною підготовкою для цього послужили положення панівної у СРСР доктрини марксистсько-ленінського вчення, а точніше його “сталінський” варіант. Політичні вимоги цієї доктрини зобов’язували суверено за суджувати “імперіалістичну колоніальну” експансію польської шляхти на українські землі, котрі вважалися безроздільним доменом “об’єднавчих” зусиль Московської держави (“збирання руських земель”). Оскільки більшість поляків не була схильна так надто критично оцінювати Польську державу XIV-XVIII ст., то “антинаціональній” політиці шляхти і магнатів протиставлялась соціалідарність і єдність трудящих верств поляків, українців і росіян в боротьбі із соціальним і національним гнітом феодалів-шляхти. У СРСР зусиллями польських комуністів було надруковано чимало пропагандистської літератури, авторами якої були Ю.Брун, А.Лямпе, Р.Верфель, Ю.Ковальський, Ж.Корманова, Ц.Бобіньська та інші.¹¹

У окупованій Польщі публіцистика Польської робітничої партії також активно критикувала “героїзацію” і “міфологізацію” мину-

¹¹ Калениченко П.М. Польська прогресивна еміграція в СРСР в роки другої світової війни. К., 1957, с. 100-135.

лого країни, а уся немарксистська історіографія кваліфікувалась виключно як “шляхетсько-буржуазна”. У гострій полеміці воєнних публіцистів різних політичних таборів особливо завзяті дискусії викликала “ягеллонська ідея”. При цьому у критиці її підстав публіцисти ППР і людового (селянського) табору поступово зблизились. Наприкінці війни і комуністи, і людовці, а також частина ендеків у своїх виданнях засуджували східну експансію Польщі у XIV-XVI ст. і визнавали (правда з різних позицій!) “закономірність існування українців, білорусів і литовців у межах своїх етнічних земель”.¹² Публіцисти схилялись до критичного переосмислення всього періоду шляхетської Речі Посполитої, як реакційної, феодально-відсталої імперіалістичної держави, якою правили не менш реакційні шляхта і магнати. Такий погляд нав’язував до праць перших польських марксистів (Ю.Мархлевський, А.Варський та ін.).

Слід підкреслити, що потребу переосмислення багатьох ключових проблем національної історії після війни відчували більшість польських вчених-істориків: війна справила величезний вплив на їх свідомість. Так, виступаючи на першому післявоенному засіданні Польського Історичного Товариства в Кракові в квітні 1945 р. відомий дослідник Ю.Фельдман констатував, що попередня польська історіографія розвивалась однобічно і тому назріла потреба надати їй більш широке філософське осмислення процесів.¹³

Після війни реформування організації польської науки пішло за зразком СРСР — шляхом централізації управління, нав’язування ідеологічних схем. Проте, тоталітарні тенденції у галузі науки проявились лише в кінці 40-х років. Перші післявоенні роки характеризувалися збереженням елементів свободи наукової творчості. Нові політичні реалії в Європі, нові кордони Польщі диктували зміщення інтересів публіцистів і науковців на Захід. Українська тематика перейшла на другий і дальший плани не стільки внаслідок зменшення актуальності, скільки гострого політичного тиску з боку провідного “союзника” Польщі — Радянського Союзу. У 1946-1947 рр. на сторінках періодичних видань розгорнулась полеміка з приводу східного і західного напрямку зовнішньої політики Польщі в історичній ретроспективі. Реалії і наслідки недавньої війни мали на неї переважний вплив. Історики і публі-

¹² Publicystika konspiracyjna PPR 1942-1945 / Wybór artykułów. Warszawa, 1964, t. 2, s 404-408; Golka S. Prasa konspiracyjna “Rocha”. Warszawa, 1960, s. 5-10 i in.

¹³ Przegląd Historyczny. 1946, t. 36, s. 73-74.

цисти в більшості засуджували східну експансію Польщі у XIV-XVI ст. як таку, що не відповідала національним інтересам польського народу, а відбивала лише феодальні апетити шляхти-поміщиків. У дусі реанімованих під час війни ідей слов'янської єдності проводилась думка про постійне історичне завдання усіх слов'янських народів — польського, українського, білоруського і російського — стримування німецького тиску на Схід. Пансловіст-ниний підтекст таких тенденцій був цілком очевидним.

Одночасно вже у другій половині 40-х років було започатковано методологічний перелом у польській історіографії, який був пов'язаний із рішучою критикою усієї попередньої історичної думки як провідниці ідей “буржуазії і шляхти”. Комунацістичні публіцисти спрощували і схематизували багато проблем, щоб підвести їх під “експансіонізм” польської шляхти і буржуазії. Але у цьому переломі, як це не парадоксально, український народ розглядався як окремий етнос, який прагнув до самовизначення вже від XIV ст. і протистояв експансії польських магнатів і шляхти. Стосунки між поляками і українцями трактувались лише з позиції класової солідарності трудящих мас.

У першій половині 50-х років ідеологічний диктат досягнув апогея. Цenzура і політичний тиск фактично повністю усунули можливість вільної наукової творчості, підводячи останню під історичні схеми, створені переважно радянською історіографією. Яскравим прикладом такого схематизму було відзначення 1954 р. у Польщі 300-річчя Переяславської ради. З цієї нагоди тут відбулась наукова конференція, матеріали якої майже близькавично були надруковані. Зрозуміло, що польські історики не мали можливості вийти за межі схем, накресленої у Тезах ЦК КПРС до цієї події. Українське козацтво в них розглядалось як частина українського селянства, котра піднесла прапор боротьби проти польської шляхти. При цьому стрижневими положеннями офіційної схеми були, по-перше, стремління українців до єдності з російським селянством та об'єднання в межах централізованої Російської держави і, по-друге, солідарність польського і українського селянства у боротьбі проти магнатів і шляхти.¹⁴ Тільки в рамках цієї схеми було дозволено наводити вибірковий документальний матеріал. Соціально-класовий чинник повністю домінував над національни-

¹⁴ Sesja naukowa w trzechsetną rocznicę zjednoczenia Ukrainy z Rosją 1654-1954. Materiały. Warszawa, 1954, s. 5-20 i nast.

м і державницьким. Але й цей соціальний чинник спотворювався в угоду накресленої схеми: С.Арнольд у своїй доповіді навіть стверджував, що включення України в склад абсолютської Московської держави створювало більш сприятливі умови для життя українського селянства, звільнюючи його від феодальної залежності (!). Історія спотворювалась під прямим тиском великорадянської тенденції, яка проглядалась за соціальним чинником.

У рамках запропонованої схеми не залишалось місця для об'єктивного дослідження процесів XVI-XVII ст. Тому польські історики не наважувались братись за українську тематику. Тим не менше урядові рішення щодо заснування в усіх університетах кафедр історії СРСР сприяли виникненню організаційної бази і підготовки кадрів дослідників минулого народів СРСР. У 1955 р. на кафедрі історії СРСР Краківського університету було покладено початок українознавчим студіям.¹⁵ Згідно тогочасної моди більшість науковців зосередилася на соціально-економічних питаннях українських земель. Більшість цих праць почали виходити в кінці 50-х — у 60-х роках. Поступово центр ваги у вивченні зміщувався з соціально-економічних на соціально-політичні і національні аспекти історії українського народу. Історію козацтва у Польщі спеціально вивчали не так багато дослідників — В.А.Серчик, А.Подраза, З.Вуйцік, Л.Подгородецький та ряд інших. Завдяки цим авторам польська історіографія має у своєму розпорядженні поважний доробок у вивчення історії України.

Після 1956 р. умови для розвитку наукової історії значно поліпшилися. Проте цензура і політичний тиск залишались незмінними атрибутами дальнішого розвитку історичної думки. Інтенсивність їх втручання були відмінними: менша у 60-х роках, більша у 70-80-х рр. Але від 1957 р. польська історична думка вже не надавалась до вкладання у “прокrustове ложе” офіційної ідеологічної доктрини.

Сильною рисою більшості праць польських істориків було визнання тісного зв'язку козацтва з українським народом і його соціальними і національними інтересами — збереженням самобутності мови, культури, традицій, а також прагненням відновити державність. Найпершим звернувся до серйозного документального вивчення комплексу проблем, пов'язаних із українським козац-

¹⁵ Серчик В.А. Україна і українські землі... с. 173.

твом і козацькими війнами XVII ст. З.Вуйцік.¹⁶ У його працях українське козацтво змальоване як особлива соціальна верства, яка в умовах полонізації української шляхти сприйняла і відбивала стремління українців зберегти свою самоідентичність. А найважливіше, що він піддав критиці стару концепцію цивілізаційної місії Польщі на Сході, відзначивши, що крім культурних здобутків Польща несла в Україну соціальний гніт і денаціоналізацію.

З.Вуйцік на початку 60-х років підніс полеміку з радянськими, в тому числі українськими істориками, з питань польсько-українсько-російських стосунків у XVI-XVII ст.¹⁷ Українську радянську історіографію він критикував за “вірність” застарілій схемі образу цього часу в українських землях, котра слабо стикувалась з документальним матеріалом, який вже знаходився у розпорядженні дослідників. Особливо це торкалось положення про так зване загальне “прагнення” українців і козацтва до єдності з Росією, яке було наріжним каменем усієї радянської історіографії. На противагу українським радянським історикам польський вчений наполягав на цілком відчутному стремлінні козацтва до створення незалежної держави. Він вважав потрібним більш зважено і об'єктивно підходити до політики польського уряду в українських землях і не приписувати всім полякам україножерчих намірів. Багато зауважень дослідника викликала трактовка радянською історіографією системи міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі у XVII ст., в якій за давньою схемою принижувалась роль Польщі, натомість всіляко ідеалізувалась зовнішня політика Росії. Загальний висновок польського дослідника був симптоматичним: він констатував підпорядкованість радянських істориків політизованим схемам і недостатнє знання джерельної бази. Слід визнати, що така критика була цілком обґрунтованою.

Концепція українського козацтва і його ролі у житті українського народу отримала поширення в польській історіографії від початку 60-х років. Її тою чи іншою мірою сприйняли інші дослідники історії України (В.А.Серчик, А.Подраза, Я.Перденя, Я.Качмарчик та ін.), а також автори узагальнюючих праць з історії Польщі (Є.Топольський, А. Вичанський, Г.Самсонович). При

¹⁶ Wójcik Z. Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza. Warszawa, 1959; Tenże. Dzikie Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w Dawnej Polsce. Warszawa, 1960.

¹⁷ Wójcik Z. Niektóre zagadnienia polityki wschodniej Rzeczypospolitej w końcu XVI i w XVII wieku w literaturze zagranicznej lat ostatnich // Rocznik Lubelski. Lublin, 1962, t. V, s. 7-38.

цьому підкреслювалось, що зусилля українського народу до державної незалежності наштовхнулись на вкрай несприятливі міжнародні обставини — небажання усіх його сусідів (Польщі, Росії, Криму і Туреччини) погодитись з утворенням самостійної України. Усі сусідні держави ігнорували інтереси українського народу і зазіхали на його територію.¹⁸

Основні положення цієї концепції з деяким відхиленням у бік соціально-економічних чинників стали підставою праць популяризатора української минувшини Л.Подгородецького.¹⁹ Він більше від інших акцентував увагу на соціальних моментах козацько-селянського руху, але в цілому теж визнавав козацькі війни проявом національно-визвольних змагань всього українського народу.

Першим синтезом польської версії історії України стала колективна праця під назвою “Україна. Сучасність і минуле”, підготовлена у 60-х роках вченими Krakівського університету.²⁰ Козацький період був написаний А.Подразою і В.А.Серчиком. Автори показали процес захоплення та інкорпорації українських земель у складі Польщі та інших держав. Причини гострих польсько-українських конфліктів XVII ст. вони бачили у об’єднанні і переплетенні релігійних, соціальних і національних чинників, котрі концентровано проявилися у козацькому русі. Не маючи можливості вйти за рамки офіційної (і суورو контролюваної!) схеми етногенезу східнослов’янських народів, дослідники тим не менше визнавали тягітість українського народу включно до Київської Русі.

Найбільш повний вияв запропонована польськими істориками візія історії України знайшла у працях В.А.Серчика.²¹ На загал в них містилась концепція козаччини, попередньо накреслена у працях З.Вуйціка. Проте у останньому виданні “Історії України” автор дещо завуалював національний характер козацтва, підкреслюючи саме його соціальну сторону. Загалом намагання козацтва здобути певні форми самостійності і в перспективі незалежність стали тривким здобутком польської історіографії. Натомість в небагатьох працях (можливо за виключенням З.Вуйціка) йдеться

¹⁸ Див.: Беляков Г.Ф., Белякова О.Г. Вказ. пр., с. 76-77.

¹⁹ Podhorodecki L. Sicz Zaporoska. Warszawa, 1960; Ten же. Zarys dziejów Ukrainy. Warszawa, 1976, t. 1-2.

²⁰ Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość. Praca zbiorowa pod red. M.Karasia i A.Podrazy. Kraków, 1970.

²¹ Serczyk W.A. Historia Ukrainy. Wrocław etc., 1979 (II wyd. — 1990); Ten же. Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku. Kraków-Wrocław, 1986.

про створення оригінальної форми державності у вигляді воєнно-демократичної Козацької республіки. Хоча визнається, що в першій половині XVII ст. численні козацькі повстання були в сутності польсько-українськими війнами, а їх причиною було намагання козацтва утвердити самостійне внутрішнє самоврядування і зовнішньополітичну діяльність. На перешкоді самостійності стояли інтереси польської кресової шляхти і магнатів, які спроявили переважний вплив на формування урядової політики. Як наслідок такого підходу — визвольна війна 1648-1657 рр. трактувалась як “повстання Б.Хмельницького”. Не визнання складання козацької державності автоматично тягне за собою трактовку в сутності польсько-української війни середини XVII ст. як “повстання”, тобто внутрішньої справи Речі Посполитої.

До цього йшлося про польську академічну історіографію, яка ґрунтуються на солідній джерельній базі і зважених оцінках. У той же час публіцистика і література висловлювала часом відмінні оцінки, хоча офіційна цензура не допускала до читачів надто одіозних антиукраїнських висловлювань. У 80-х роках у Польщі значного поширення набула література т.зв. “другого обігу”, яку видавала опозиція офіційному режиму. Опозиційна публіцистика виявляла більшу політичну заангажованість, зокрема щодо ідеології традиційних політичних течій — національно-демократичної, ліберальної, консервативної, націоналістичної та ін. Я.Пеленський, який аналізував цю публіцистику, відзначав зближення позицій більшості політичних течій (за виключенням вкрай націоналістичних з обох сторін) у ставленні до України і українців та до Польщі і поляків.²² Це мало важливе значення, тому що суттєво збільшувало ареал впливу на широкі кола громадськості поважного і рівноправного ставлення до України та її історії, зменшувало вплив стереотипів зверхнього і навіть зневажливого ставлення до України і українців. М.Трухан у 1992 р. опублікував велику роботу про негативний стереотип українця у польській післявоєнній літературі. Він зібрав чимало прикладів поширення у белетристиці і публіцистиці образу “неповноцінного і злого українця”²³. Напевно цей стереотип, який походив ще з міжвоєнної Польщі, мав своїх носіїв у після-

²² Пеленський Я. Україна в польській опозиційній публіцистиці // Віднова. Мюнхен, 1986, т. 4, с. 5-21.

²³ Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. Мюнхен-Львів, 1992.

воєнний час. Можна набрати чимало прикладів зневажливого ставлення до поляків і в українській літературі та публіцистиці. Однак навряд чи можна погодитись з автором в тому, що “вирішальну роль у закріпленні негативного образу українця в польських умах і серцях відіграла післявоєнна література”.²⁴ Ігнорується вже хоча б той факт, що у ПНР існувала цензура. А сам перелік фактів і їх явна підтасовка у книзі М.Трухана, зауважувальна неозброєним оком, навряд чи сприятиме зникненню у пересічного поляка стереотипу “недолугого українця”.

Польська післявоєнна академічна історіографія значно причинилась до вивчення української проблематики в цілому і українського козацтва зокрема. У той час, коли у Радянській Україні не було жодної можливості реально і вільно оцінювати проблематику визвольної війни XVII ст., польські дослідники більш вільно і сміливо торкались заборонених в Україні питань. Не всі підходи і оцінки, нагромаджені польською історіографією, можуть бути сприйняті українськими істориками і навпаки. У цьому немає нічого дивного: адже навіть дві людини, котрі дивляться на один і той же предмет з різних точок зору, бачать його по-різному. Справа полягає в тому, щоб визнавати і поважати право партнера на власний погляд. У акаадемічних колах обох країн це, як видається, стає доброю традицією. Її дуже потрібно зробити здобутком широкої громадськості обох народів.

²⁴ Там само, с.9..